

описанным с предельной тщательностью и любовью, и бытийным, придающим особый масштаб повествованию. Внимание к деталям сближает «Путешествие Глеба» с трилогией Л. Толстого, осмысление важности бытового уклада и его поэтизация делает её близкой «Жизни Арсеньева» И. Бунина.

Библиографические ссылки

1. Альгазо Х. Нравственное становление личности в автобиографической прозе русского зарубежья: И. А. Бунин, И. С. Шмелев, Б. К. Зайцев, А. И. Куприн: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук: спец. 10.01.01 «Русская литература» / Х. Альгазо. – М., 2006. – 16 с.
2. Бронская Л. И. Концепция личности в автобиографической прозе русского зарубежья (первая половина XX века): И. С. Шмелев, Б. К. Зайцев, М. А. Осоргин: автореф. дис. на соискание ученой степени докт. филол. наук: спец. 10.01.01 «Русская литература» / Л. И. Бронская. – Ставрополь, 2001. – 20 [1] с.
3. Бунин И. Жизнь Арсеньева. Повести и рассказы / И. Бунин [Сост. и вступ. ст. А. А. Саакянц]. – М.: Правда, 1989. – 608 с.
4. Гусев В. А. Город в русской литературе второй половины XIX века / В. А. Гусев // *Wielkie miasto. Czynniki integrujące i dezintegrujące*. – Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1995. – С. 182–189.
5. Зайцев Б. К. Собрание соч.: В 5 т. / Б. К. Зайцев [Сост. и авт. прим. Т. Ф. Прокопов]. Т. 4. – М.: Русская книга, 1999. – 624 с.
6. Захарова В. Т. Автобиографическая тетралогия Б. К. Зайцева «Путешествие Глеба»: к вопросу о жанровом своеобразии / В. Т. Захарова // *Очерки литературы русского зарубежья: межвуз. сборник научн. трудов. Вып. I*. – М.: МГУ, 1997. – С. 17–29.
7. Попова О. А. Образ дворянской усадьбы в русской прозе конца XIX – начала XX веков: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. фил. наук: спец. 10.01.01 «Русская литература» / О. А. Попова. – Пермь, 2007. – 16 с.

Надійшла до редколегії 12.05.11

УДК 821.112.2.0931+929

В. М. Андрієвська

м. Київ

ТОПОС МІСТА В РОМАНІ АЛЬФРЕДА ДЕБЛІНА «БЕРЛІН. АЛЕКСАНДЕРПЛАЦ»

Досліджено топос міста як тематичний рівень роману Альфреда Дебліна «Берлін. Александерплац».

Ключові слова: топос міста, урбаністична топіка, символ міста, Альфред Деблін, німецький роман.

Исследован топос города как тематический уровень романа Альфреда Дёблина «Берлин. Александерплац».

Ключевые слова: топос города, урбанистическая топика, символ города, Альфред Деблін, немецкий роман.

In the article the city topos was researched as a thematic field in the Alfred Döblin's novel «Berlin. Alexanderplatz».

Key words: city topos, urban topic, city symbol, Alfred Döblin, German novel.

Автентичне поняття топосу бере свій початок від античної логіки та риторики, з яких воно перейшло у царину математики, психології, філософії, а згодом і літературознавства. У світлі великої багатоманітності літературознавчих термінів, слід розуміти категорію топосу як образ-мотив, характерний для культури й літератури певного періоду чи певної нації [9, с. 86]. Алгоритично-символічний образ у системі літературного твору – тобто топос – розглядається як образ доквілля, що має велике символічне навантаження, бо служить не лише місцем чи тлом дії, а й засобом вираження певної духовної проблематики, вибудовуючи феноменологічний простір, де людина і ландшафт утворюють єдність [2, с. 143]. В. Будний та М. Ільницький розглядають поняття топосу через іншу літературознавчу категорію – локус. Для них топос – це «сукупність повторюваних локусів та інших тематичних елементів» [2, с. 143].

У стрункій теорії хронотопів М. Бахтіна місце дії (простір) у літературному творі тісно пов'язане з часом, утворюючи часопросторове відношення - хронотоп. Для Бахтіна час та простір зливаються у монолітну формально-змістову категорію, жанрологічну ознаку твору. «Время тут сгущается, уплотняется...пространство же интенсифицируется, втягивается в движение времени, сюжета, истории. Приметы времени раскрываются пространством, и пространство осмысливается и измеряется временем» [1, с. 234–235]. В ході літературної історії, споглядаючи зміни романних хронотопів, можна побачити, як хронотоп набуває концентрованої локальності. Наприклад, часопростір замку у творах Середньовіччя постає як обмежена площа, замкнута територія для романних дій. А у романах Стендаля і Бальзака з'являється суттєво нова локальність перебігу подій роману – «вітальня-салон» [1, с. 404]. ХІХ століття породило ще один замкнений простір – хронотоп «провінційного містечка» (Флобер «Мадам Боварі»), зумовлений соціально-культурним поступом суспільства. Коли ж література переступила поріг середини ХІХ ст., її герой опинився вже у великому місті. Це не дивно, адже місто почало цікавити літературу з початком занепадом буржуазного суспільства, зі стрімким рухом урбанізації, зміщенням акцентів на великі людські поселення – провідні вузли політичного й економічного життя. Герої Діккенса, Гюго, Достоевського, на відміну від персонажів Флобера чи Стендаля, живуть і діють у великих урбанізованих осередках. Важко собі уявити Растіньяка, який якийсь намагається скрасити своє нудотне буття в Руані.

Урбанізовані локуси романістів-реалістів еволюціонували у ХХ столітті у топос великого міста як міфологічної моделі світу в ментальній установці суспільства доби модерну. «Человек как “острие стрелы эволюции” связал себя именно с городом, потому что в феномене города он нашел для себя наиболее адекватную форму существования, хотя и связанную с огромным риском» [11, с. 121]. Місто для ХХ століття – це дитина технічного прогресу, воно вже не є просто локацією. Воно, з одного боку, формує людину, а з іншого – є живим тілом, яке існує власним буттям, воно є «захоплюючим рукотворним ландшафтом, чи жаским лабіринтом, на багатолюдних вулицях якого загубився самотній герой» [2, с. 144]. Ідея співіснування міста та людини, їх обопільного впливу одне на одного стає наріжним каменем для митців початку ХХ віку. Трагічне світовідчуття експресіоністів та цікавість до «маленької людини» письменників літератури «нової діловитості» пронизують нову літературну традицію. Особливістю новоствореної літератури стає

звернення до теми простої людини, а також загострення уваги на соціальному, суспільному аспекті її життя. Ця маленька людина – піщинка у вирі людських мас – намагається знайти і зрозуміти своє місце у протистоянні «особистість – світ», що інтерполюється у протиборство «людина – місто» [8, с. 86]. Якщо у експресіоністів їх увага направлена на макрокосм – суть всесвіт, то письменники «нової діловитості» концентруються на феномені великого сучасного міста (Е. Кестнер «Фабіан», А. Деблін «Берлін. Александерплац», Г. Кестен «Йозеф шукає свободу»). Для них місто – це соціальне середовище, під впливом якого формується людська особистість, а мотив «пізнання людини та світу [міста] через характер реакцій один на одного» [10, с. 104] червоною ниткою проходить через твори урбаністичної тематики Г. Фаллади, Л. Франка, Б. Келлермана та інших. А. М. Фурсенко зазначає, що ріст міст зумовлений формуванням робітничого класу – широких мас населення, – який стікається до великих мегаполісів. Тому інтерес письменників до урбаністичної топіки настільки великий [12, с. 27]. Взяти, наприклад, «маленьку людину» - предмет цікавості авторів літератури «нової діловитості», - вийняти її зі звичного середовища існування, тобто великого міста, і ми отримаємо зовсім іншим тип особистості, в якому вже не домінують риси, притаманні технічно-індустріальному суспільству. У письменників кореляція особистості і міста розглядається у різномірних зв'язках останнього як з окремою людиною, так і з суспільством в цілому. Для більшої наочності ми спробуємо прослідкувати ці зв'язки на прикладі роману Альфреда Дебліна «Берлін. Александерплац».

Альфред Деблін своїм романом, який Н. С. Лейтес називає "Großstadtroman" [8, с. 90], вводить читача до гамірного життя німецької столиці 20-х років. У назві твору «Берлін. Александерплац. Історія Франца Біберкопфа» («Berlin. Alexanderplatz. Die Geschichte vom Franz Biberkopf») міститься топографічне найменування, яке відсилає нас до реально існуючої адреси – Берліна та Александрівської площі. Виходячи з топоніму назви, її символічності, можна вже на початку припустити, що місто Берлін і Александерплац репрезентуватимуть ідейний зміст у творі. У підзаголовку роману стоїть ім'я Франца Біберкопфа, історію якого ми повинні дізнатися. Зрозуміло, що автор, надаючи назві твору такого роду ідейного навантаження, свідомо залишає для головного героя Біберкопфа місце лише у підзаголовку. Така пріоритетність відсилає нас до думки, що Деблін не хоче нам розповісти просто історію життя Франца Біберкопфа, його цікавить місто і герой у монолітному поєднанні, їх взаємовпливи, їх обопільна кореляція.

Образи, що містяться у назві роману і проходять через тіло твору, вибудовуються у символічне полотно, яке схоже на коло, що звужується до центру із кожним завитком, зменшуючись при цьому в просторовому об'ємі. Так образ Берліна, що «расположен на 52°31 северной широты и 13°25 восточной долготы, 20 вокзалов для поездов дальнего следования, 121 вокзал для пригородного сообщения, 27 станций окружной железной дороги, 14 – городской железной дороги, 7 сортировочных станций, трамвайное сообщение, автобусы, надземная и подземная железные дороги» [3, с. 53] просторово й ідейно «стискається» до образу Александерплацу. «Александерплац – то есть Александровская площадь... в те годы была местом, где размещалось городское полицейское управление... В то же время на «Алексе»... было полным-полно всяческих притонов. Это место [было]

сосредоточием такого враждебного и вместе с тем тесного естественного сосуществования легальных и нелегальных сил, повлиявших на жизнь немецкой столицы» [7, с. 7]. Таким чином, в образі Александерплацу немов у великій дозі концентрується сама суть тогочасного Берліна, яка далі стискається до мікрокосму – до символу «маленької людини» Франца Біберкопфа. В його образі – чоловіка, який нещодавно відбув строк за вбивство і тепер намагається розпочати нове «правильне» життя, – ми знаходимо оксюморонне поєднання темного минулого (злочин, в'язниця, кримінал) та бажання порядного існування. Франц немов маленька копія того Александерплацу, де поряд із закладами розпусти сусідують правозахисні установи.

Топос Берліна у романі поєднує як експресіоністські начала, так і універсалії «нової діловитості» [12, с. 82], що утворюють такі структуротворчі шари, як: Берлін очима героя та самоопис Берліна [6, с. 58]. Перед головним героєм, що тільки-но вийшов із в'язниці, місто постає загрозливим простором, який вселяє в нього страх та вводить у стан фрустрації. «Он стоял за воротами тюрьмы в Тегеле, на свободе... Итак, страшный сон настал... Наказание начинается. Мороз пробежал у него по коже» [3, с. 23]. Семантично розширюючи локус міста до абстрактної безкінечності («воля» як відкритий простір), Деблін підкреслює таким способом песимізм та нажаханість, які охопили Франца Біберкопфа. Таке відчуття світу, катастрофи буття, навіюють тонке марево експресіонізму, яким просякнутий роман Дебліна. Коли ж душевний криз героя минає, він починає боротьбу з цим пекельним містом, яке гнітило його буття, а тепер постало перед ним у світлі своєї буденності: вулиці, трамваї, люди за обідом у ресторані, продавці газет, вуличні бійки. Бурхливе життя міста невпинно нагадує Францеві, що він має стати одним із його жителів, влитися у всезагальний потік існування. Детальність опису професійної зайнятості берлінців, їх уподобань та хобі створює соціальне тло міського буття. З іншого боку, місто, як людинотворчий фактор, визначає уклад життя, формує смаки та звички, встановлює правила, за якими має грати кожен, якщо не хоче бути розчавленим. Безробітні, що не можуть знайти роботу, спускаються на сходинок нижче – до асоціального прошарку суспільства. Перспективи жінки заробляти собі на життя зводяться до проституції. Учасники війни, не отримуючи платні від держави, вдаються до шахрайських операцій. Таким чином ми бачимо, що локальний простір Берліна є простором тотальної деструкції, а «проблема тертя зовнішнього світу та людини стає головною колізією роману» [10, с. 108]. Людина, що намагається протистояти цим пертурбаціям, виявляється зломленою містом. Так і Францеві було завдано удару за ударом, аж поки він не був знищений.

Інший рівень роману, який представлений самоописом міста, побудований на принципі відтворення історичного Берліна за допомогою введення великого обсягу фактичної інформації. Адресування до певної локальності відбувається зі вказуванням назви вулиць, закладів, нерідко і номерів будинків, у творі наводяться реальні новини берлінських газет, подаються розклади руху транспорту, об'яви. Така велика кількість фактажу створює образ Берліна немов живого тіла, що дихає, розвивається, діє. Цей ефект досягається використаною Дебліном технікою літературного монтажу. Хаотичний ряд афективних описів, подій, історій життя випадкових людей, не пов'язаних між собою сюжетно, але об'єднаних в ідейну

цілісність, малюють перед нами обличчя Берліна. «Тут и мужчины, и женщины, и дети, детей большей частью ведут за руку. Перечислить их всех и описать судьбу каждого очень трудно. Это можно сделать лишь в отношении некоторых» [3, с. 197].

Вмонтовані картини міського життя, а саме скотобійні, як образу жорстокості міста, рефлектують психологічний стан Франца Біберкопфа. Як тільки з ним трапилася зрада Людерса, перед читачем зринає колоритний опис різниці, на якій «Что человек, что скотина – смерть одна» [3, с. 159]. Після зради Рейнгольда та втрати правиці автор знову вводить коротку відомість про стан справ на скотобійні: «Сегодня на скотопригонный двор поступило: свиней – 11543, крупного рогатого скота – 2016, телят – 920, баранов – 14450. Удар – хрясь! – и конец. Свиней, быков, телят режут. Это в порядке вещей. Стоит ли об этом говорить! А что делают с нами, с людьми?» [3, с. 263]. Негативний фон, створений образом міста, пройнятий мотивами смерті, вбивства, описами кладовищ, вавилонської блудниці, є, однак, не лише відображенням психологічного стану, але разом з тим і фактором формування особистості певного соціального типу. Отже, топос міста в романі віднаходить своє об'єктивне вираження, виконуючи функцію соціального тла подій твору, а також підіймаючи проблему взаємодії людини та середовища, внутрішнього та зовнішнього. Окрім того, образ міста, створений технікою монтажування, органічно вливається в ідейне тіло роману, створюючи нову образну паралель і розширюючи простір дії твору.

Бібліографічні посилання

1. Бахтин М. М. Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике / М. М. Бахтин. Вопросы литературы и эстетики. – М. : Худ. лит., 1975. – С. 234-407.
2. Будний В. В. Порівняльне літературознавство / [В. В. Будний, М. М. Ільницький]; Вид. дім «Києво-Могилянська академія». – Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2008. – 430 с.
3. Дёблин А. Берлин. Александерплац. Повесть о Франце Биберкопфе / [пер. с нем. языка В. Зуккау]; [под ред. Н. Португаловой]. – М. : Гос. издательство худ. лит., 1961. – 535 с.
4. Затонский Д. З. Художественные ориентиры XX века. – М. : Советский писатель, 1988. – 416 с.
5. История немецкой литературы: в 5-ти т. – М. : Наука, 1976. – Т. 5. История немецкой литературы: 1918-1956. – 1976. – 696 с.
6. Кабисов А. Г. Берлинский дискурс в романе А. Дёблина «Берлин. Александерплац» / Известия Саратовского университета. – 2008. – Т. 8. Серия: Филология. Журналистика, вып. 2. – 2008. – С. 58-60.
7. Копелев Л. З. Прошлое и настоящее в романе о старом Берлине / А. Дёблин Берлин. Александерплац. Повесть о Франце Биберкопфе. – М. : Гос. издательство худ. лит., 1961. – С. 5-16.
8. Лейтес Н. С. Немецкий роман 1918-1945 гг. (эволюция жанра). – Пермь, 1975. – 325 с.
9. Литературная энциклопедия терминов и понятий / [под ред. А. Н. Николюкина]. – М. : ИТ научн. информации по обществ. наукам РАН, 2003. – 1600 с.
10. Павлова Н. С. Типология немецкого романа 1900-1945. – М. : Наука, 1982. – 279 с.
11. Топоров В. Н. Текст города-девы и города-блудницы в мифологическом аспекте / В. Н. Топоров Исследования по структуре текста. – М., 1987. – С. 121-132.
12. Фурсенко А. М. Роман Альфреда Дёблина «Берлин. Александерплац» и литературная ситуация в Германии конца 20-х – начала 30-х годов. – Новосибирск : Изд-во Новосиб. у-та, 1989. – 117 с.
13. Dollenmayer David B. The Berlin novels of Alfred Döblin. – Berkeley : University of California Press, 1988. – 216 p.

14. Коерке Wulf. The critical reception of Alfred Döblin's major novels. – Boydell and Brewer, 2003. – 261 p.

Надійшла до редколегії 10.05.11

УДК 821.161.1-1 Полонский

Е. М. Баранская

г. Симферополь

ПОЭТ И ОБЩЕСТВО: ТВОРЧЕСКАЯ КОНЦЕПЦИЯ Я. П. ПОЛОНСКОГО

Розглядаються життя і творчість Я. П. Полонського з точки зору історичних трансформацій соціальної дійсності, літературного контексту.

Ключові слова: біографія, громадянська поезія, літературна особистість, літературно-історичний образ.

Рассматриваются жизнь и творчество Я. П. Полонского с точки зрения исторических трансформаций социальной действительности, литературного контекста.

Ключевые слова: биография, гражданская поэзия, литературная личность, литературно-исторический образ.

The article studies Ya. P. Polonsky's life and works from the standpoint of the historical transformations of social reality, literary context.

Key words: biography, social poetry, literary personality, literary-historical image.

Проблема всестороннего научного представления о творческом наследии, жизни и личности поэта XIX в. Я. П. Полонского не разрешена. В литературе 1840–1850-х гг. художническая личность Полонского постулируется в духе поэзии «чистого искусства». Лирический герой поэта первого периода творчества создавался в рамках романтической традиции 1820 – 1840-х гг., в отдельных конкретных случаях – пушкинско-лермонтовских традиций. В 1860 – 1890-е гг. актуализируется социально-культурный аспект становления литературной личности и эволюции лирического героя Я. П. Полонского. Цель статьи – максимально приблизиться к созданию объективного целостного представления о литературной личности поэта, не равноценной устоявшейся его литературной репутации поэта «чистого искусства». Мы опирались как на поэзию и философско-эстетическое наследие поэта, так и на литературную критику и периодику второй половины XIX в. (Н. А. Некрасов, Л. И. Поливанов, М. Е. Салтыков-Щедрин, В. С. Соловьев, Н. Н. Страхов, М. Г. Халанский и др.), переписку Я. П. Полонского, дневниковые записи, архивные документы. Научно-теоретическую базу работы составили труды М. М. Бахтина, А. И. Белецкого, В. В. Виноградова, Л. Я. Гинзбург, Д. С. Лихачева, Б. В. Томашевского, Ю. Н. Тынянова, Б. М. Эйхенбаума и др.

В контексте требований поэзии 1860–1890-х гг. лирический герой Полонского обрел иные социальные и нравственно-этические характеристики (гражданственность устремлений, «всеотзывчивость», оправданная эмоциональность), что связано, по-видимому, с развитием новых реалистических тенденций в русской литературе, обостренным интересом к общественной роли поэта в России с середины 1850-х годов, а также с возрастом, художнической зрелостью и самостоятельностью Я. П. Полонского. И с середины 1850-х гг. поэт видит свою творческую судьбу в контексте современной истории. Гражданские